

Turdi Farog'iy asarlarining tili va uslubi.

Rustamova Fotimabonu Baxtiyor qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar

Fanlar fakulteti O'zbek tili va adabiyoti

yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Muratova Nafisa Baxtiyarovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar

Fakulteti O'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola XVII asrning ikkinchi yarmida yashab ijod etgan, xalqning dardini baralla kuylay olgan, o'z xalqining vafodor va zabardast shoiri Turdi Farog'iyning g'azallari va uning g'azallarida qo'llangan qo'shimchalarning tahlili to'g'risida.

Kalit so'zlar: demokratik, an'anaviy, ishq,tasavvufiy, falsafiy, adabiy til, adabiy me'yor.

Annotation: This article is about the analysis of the ghazals of Turdi Faroghi, who lived and created in the second half of the 17th century, was able to sing the pain of the people, and was a loyal and great poet of his people, and the additions used in his ghazals.

Key words: democratic, traditional, love, mystical, philosophical, literary language, literary standard.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу газелей Турди Фароги, жившего и творившего во второй половине XVII века, умевшего воспеть боль народа, и являвшегося верным и великим поэтом своего народа, и дополнения, используемые в его газелях.

Ключевые слова: демократический, традиционный, любовный, мистический, философский, литературный язык, литературный стандарт.

Shoir Turdi XVII asrning ikkinchi yarmida Buxoroda yashab ijod etdi. U demokratik ruhdagi adabiyotning yirik namoyandalardan biridir. Turdining hayoti va ijodi haqida juda oz ma'lumot saqlangan. Uning bizgacha 1924 yilda topilgan 28 betli she'rlar to'plami etib keldi. Bu to'plam O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanib, unda hammasi bo'lib 450 misraga yaqin 17 ta she'r bor. She'rlarning 15 tasi o'zbek tilida, 2 tasi tojik tilida yozilgan.

Turdi ham o'z ijodini boshqa shoirlar kabi an'anaviy ishq mavzuidan boshlagan. Uning: *Turkona xirom ayladi ul sho'xi diloro, Dil mulkini bir go'shai chashm ayladi yag'mo* matlasi bilan boshlangan ishqiy g'azali lirikaning yaxshi namunalaridan hisoblanadi. Turdining lirik g'azallari boshqa shoirlarnikidan o'zining nihoyatda ixchamligi, ya'ni 3—4—5 baytdan iboratligi bilan ajralib turadi. Uning tasavvufiy she'rlari ham g'oyat go'zal va falsafiy teran mazmunga boy („...Ibrat ila boq, ko'zung tufroqqa to'lmasdan burun“).

Turdi g'azallarining aksariyati hali hech kim qalamga olmagan, o'tkir ijtimoiy-siyosiy va falsafiy-axloqiy mavzularga bag'ishlangan. Ayniqsa, shoirning: *Tor ko'ngullik beklar, manman demang, kenglik qiling, To'qson ikki bovli o'zbek yurtidur, tenglik qiling ...* matlasi bilan boshlanadigan g'azalida yurtni boshqarayotgan beklarga murojaat qilib, ularni keng fe'lli, o'zaro ittifoq bo'lishga, bir-birini urug'chilik belgilariga qarab kamsitmaslikka chaqirish uning o'z davridagi yuksak fikrli vatanparvar va haqiqiy insonparvar kishi bo'lganligidan dalolat beradi

Turdi XVII asr saroy adabiyotidan aloqasini uzgan o'zbek she'riyatining yirik namoyandasidir. U o'z zamonasining kuchli satirik shoiri hisoblanadi. Turdining ko'p she'rlari tanqidiy xarakterda bo'lib, poraxo'r, zolim Subhonqulixon va uning amir-amaldorlarini, ularning zulmi va o'zboshimchaliklarini fosh qiladi, mamlakat va xalq manfaatini kuylaydi:

*Xalq qolig'a tama' bilä tikib köz,
Sözlämas ul g'amidän yyzi qaralar bir söz.*

Turdining satirik she'rlari fikr va maqsadning jonliligi, rostgo'yiligi bilan xarakterlanadi. Ularning bayon qilish uslubi va tili sodda, pishiq, tasvir vositalari o'tkirdir. Masalan:

*Yurtning malini chaynab edi bu bedumlar,
Bolmadä kam bu raiyat bashidän hech tayaq.*

Turdi o'z badiiy uslubi va tilining xalqqa tushunarli bo'lishiga intiladi. U amir va amaldorlarni o'z tilidan so'zlatib fosh etish usulidan san'atkorlik bilan foydalanadi. Mamlakat va xalq hayotidan uzoqda turgan «ko'r», «kar» beklarni «bo'g'izlarini

poraga tegirmon novidek tutib, og'izlarini ajdahodek ochadilar», «tomoq, fikri»dan o'zgan bilmaydilar» kabi o'xshatishlar bilan keskin fosh qiladi.

Uning ko'tarinki ruh bilan yozilgan she'rlarida ohang muhim o'rin tutadi. SHoir satirasi zolimlarga qaratilganligi uchun ohangda uqtirish, xitob va undashlar ko'p. U beklarga: «Ey yuzi qora, qulog'i kar beklar» deb xitob qiladi.

Turdi «El rabotu to'ra qo'noq» maqolini ishlatish bilan, amaldorlarning o'zgarib turishini va xalqning esa o'z holicha qolaverishini ta'kidlaydi. O'z tilini soddalashtirishga, xalq maqollari va ifodalaridan keng foydalanishga intilgan Turdi she'rlarida «gardan shikasta mondi», «yuvgan qazan astında qalg'an yundī», «sīyqa chaqa» kabi omma tez tushunadigan o'xshatish va metaforalar qo'llaydi.

Turdi she'rlarida xalq jonli tili xususiyatlari bilan birga, ozarbayjon tili, ya'ni Fuzuliy she'riyatining samarali ta'sirlarini ham ko'ramiz. Ana shu ta'sir natijasida ba'zi so'zlarda, ko'pincha so'zning boshida keluvchi *t* tovushi *d* ga o'tadi:

*Fitnayu shor hama rub ila maskun dtdī,
Xublar masnadīnī sifda bilan dun dtdī.
Yaxpshliq qīlma tama', zulm ile doldī afaq.*

Bu misollardagi *dun*, *dtdī*, *doldī* so'zlari g'arbiy adabiy tilning, ya'ni ozarbayjon tilining adabiy me'yori asosida berilgan.

Qaratqich kelishigining qo'shimchasi *-nīng/-ning*, *-īng/-ing* ko'rinishlarida ishlatiladi. Ma'lumki, *-īng/-ing* qaratqich kelishigining eng kadimgi ko'rsatkichidir: *Bularīng aldīda bardur bōrining insafī.*

Tushum kelishigi qo'shimchasi *-nī/-ni*, *-n*, *-ī/-i* ko'rinishlarida qo'llanadi. Masalan:

*Qanī bir xisravi ādilki, anga dād etsem,
Sorsa ahvālīnī g'am xirmānīnī, bād etsem.*

CHiqish kelishigining qo'shimchasi *-dīn/-din// -tīn/-tin* shaklida, jo'nalish kelishigining qo'shimchasi *-g'a/-gā// -qa/-kā*, *-a/-ā* shakllarida qo'llanadi. Bulardan *-a/-ā* ko'rsatkichi g'arbiy adabiy tilga xos xususiyatdir:

*Yetmādim hech yerā bu qāfiya paymālīrīngdīn ...
Kas ul g'arzanlar salsa quruq sōzgā qulaq...*

Aniq o'tgan zamon fe'lining birinchi shaxs birligi *-dimān* yordamida hosil bo'ladi: *Yetib mendan kim, beryr yaxshī zamānlar kōrdimen.*

Hozirgi-kelasi zamon fe'lining bo'lishsiz shakli *-man/-mān* qo'shimchasi bilan ham hosil qilinadi:

*Bilā alman bu duldul raxshī Rustam yā parizādī,
Ki ādam og'līg'a g'am olmag'an, ne yerdā ārāmī?*

Sifatdosh yasovchi *-g'an/-gün* qo'shimchasi *-an* ko'rsatkichida ham qo'llanadi. Keyingisi o'g'uz tillariga xos ko'rsatkichdir: *Barcha boynig'a salan bu rishtanī, qat etmedi.*

Harakat nomlari jo'nalish kelishigi bilan turlanganda fonetik o'zgarish yuz beradi, ya'ni negizdagi *q* tovushi tushib qoladi:

Zarnī jam eylāmāg hirsu havā besh tutub

YUzini körmāgā hazratda boldīm eshitib nāmīn.

Bundan tashqari, jonli tilning leksik boyligidan keng foydalanish Turdi satirik asarlarining g'oyaviy-badiiy qimmatini oshirishga xizmat qilgan. Turdi o'sha davr saroy shoirlari tilidan siqib chiqarilgan *to'g'anaq, mashaq, oraq, tamaq, mazava, bangi, qirchang'i, chikkä-pykkä, yapalaq, sak, shum, sypryndi, mundi, yundi, bedym* kabi so'zlarni qo'llaydi. Bu narsa sodda badiiy uslubda yozilgan shoir she'rlarining yuksak darajada xalqchilligini ta'minlagan va xalq jonli tiliga yaqinlashishga olib kelgan.

Xulosa qilib aytganda Turdi Farog'iy ham o'zi yashagan davrda atrofdagi nohaqliklarni qo'rqmasdan, dadillik bilan, ona yurtining chin farzandi sifatida mardlarcha kuylay olgan zabardast shoirlarimizdan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. U o'z tilining ravnaqiga sezilarli hissa qo'shgan va saroy shoirlari tomonidan siqib chiqarilgan ko'plab so'zlarni ham o'z she'rlarida qo'llab tilini yanada boyitgan. Uning she'rlari sodda, badiiy uslubda yozilganligi ham she'rlarining xalqqa tushunarli holda qo'llanilishini ta'minlagan omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.U.Tursunov va b. O'zbek adabiy tili tarixi. T., 1995.
- 2..A. SHomaqsudov, I. Rasulov va boshqalar. O'zbek tili stilistikasi. T., 1983.
- 3.E.Begmatov. O'zbek tilining leksik qatlamlari. Toshkent, 1987.
- 4.U.Tursunov, B.O'rinboyev, A.Aliyev. O'zbek adabiy tili tarixi. Universitetlar va pedagogika institutlarining filologiya fakultetlari talabalari uchun darslik. Toshkent: O'qituvchi, 1995.
- 5.A.Muxtorov, U.Sanaqulov. O'zbek adabiy tili tarixi.O'zbek adabiy tili tarixi. Universitetlar va pedagogika institutlarining filologiya fakultetlari talabalari uchun qo'llanma. Toshkent: O'qituvchi, 1995.
- 6.G'.Abdurahmonov, Sh.Shukurov. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. Toshkent, "O'qituvchi", 1973.
- 7..Mutallibov S. Morfologiya va leksika tarixidan qisqacha ocherk. Toshkent, "O'zdavnashr", 1959.

